

UOT 81.37

T.H.İsmayılova

*Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyi
Akademik H.Ə.Əliyev adına Coğrafiya İnstitutu
tunzaleismailova7@gmail.com*

QARABAĞIN TARİXİ HƏQİQƏTLƏRİNİ ƏKS ETDİRƏN, SOYQIRIMA MƏRUZ QALAN TOPONİMLƏRİ

Açar sözlər: toponomika, Qarabağ, təcavüzkar, erməni, mədəni irs, terrorçu, azad olunan ərazilər, saxtalaşdırma

Məqalədə ermənilərin tək-cə Qarabağın əhalisinə deyil, eyni zamanda tarixi həqiqətlərini yaşadan toponimlərinə kütləvi şəkildə təcavüz etməkləri işıqlandırılmışdır. Son yüz ildə saysız Azərbaycan mənşəli toponimlərin erməniləşdirildiyi şərh olunur. Erməni təcavüzkarlarının əsas məqsədi özlərini “yerli xalq” kimi göstərmək, buranın “yerli əhali”si kimi qələmə vermək istəyi, Azərbaycan-türk mənşəli toponimləri saxtalaşdırmağa maraqlı olduqları haqqında geniş məlumatlar yer alıb. Tarixi vərəqləyərək toponimlərin dəyişdirilməsi prosesinin zaman-zaman aparılması, mədəni irs nümunələrini erməni mülkiyyəti adı ilə tanıtmaya çalışaraq, əqli mülkiyyətimizin terrorçusuna çevrilərək neçə əsrlərdir ki, Azərbaycan toponimlərinə qarşı təcavüzkar siyasətlərini reallaşdırdıqları təhlil olunur. Azərbaycan Ordusunun işğal edilmiş əraziləri azad edəndən sonra həmin yaşayış məntəqələrinin, coğrafi obyektlərin tarixi adlarının bərpa edilməsi, Qarabağ ərazisi azad edildikcə qarşıda yüzlərlə belə yaşayış məntəqəsi və coğrafi obyektin özünün əvvəlki toponimikasına qayıtması zərurətinin yaranması şərh olunur.

T.Г.Исмаилова

ТОПОНИМЫ, ОТРАЖАЮЩИЕ ИСТОРИЧЕСКИЕ ИСТИНЫ КАРАБАХА, ПОДВЕРГШИЕСЯ ГЕНОЦИДУ

Ключевые слова: топонимика, Карабах, агрессор, армянин, культурное наследие, террорист, освобожденные территории, фальсификация

В статье освещается массовое посягательство армян не только на население Карабаха, но и на их топонимы, которые живут своей исторической правдой. Говорят, что за последние сто лет бесчисленное количество топонимов азербайджанского происхождения были арменизированы. Имеются обширные сведения об основных целях армянских агрессоров: представить себя «местными жителями», охарактеризовать себя как «местное население» этой местности, фальсифицировать топонимы азербайджано-турецкого происхождения. Анализируется процесс смены топонимов время от времени, попыток внедрения образцов культурного наследия под именем армянского достояния, превращения в террористов нашей интеллектуальной собственности и проведения агрессивной политики против азербайджанских

топонимов на протяжении столетий. После освобождения азербайджанской армией оккупированных территорий, восстановления исторических названий тех населенных пунктов и географических объектов и необходимости возвращения сотен таких населенных пунктов и географических объектов к их прежней топонимике, по мере освобождения территории Карабаха, объясняется.

T.Kh.İsmailova

TOPONYMS REFLECTING THE HISTORICAL TRUTHS OF KARABAKH, SUBJECT TO GENOCIDE

Keywords: *топонимика, Карабах, агрессор, армянин, культурное наследие, террорист, освобожденные территории, фальсификация*

The article highlights the mass encroachment of Armenians not only on the population of Karabakh, but also on their toponyms, which live by their historical truth. It is said that over the past hundred years, countless toponyms of Azerbaijani origin have been Armenianized. There is extensive information about the main goals of the Armenian aggressors: to present themselves as "local residents", to characterize themselves as the "local population" of this area, to falsify toponyms of Azerbaijani-Turkish origin. The process of changing toponyms from time to time, attempts to introduce samples of cultural heritage under the name of Armenian heritage, turning our intellectual property into terrorists and pursuing an aggressive policy against Azerbaijani toponyms over the centuries is analyzed. After the liberation of the occupied territories by the Azerbaijani army, the restoration of the historical names of those settlements and geographical objects and the need to return hundreds of such settlements and geographical objects to their former toponymy, as the territory of Karabakh was liberated, it is explained.

Giriş

Топонимlər hər bir xalqın milli kimliyinə, milli indentikliyinə söykənən bir amildir. Azərbaycan türkləri tarixən yaşadıkları, sahib olduqları torpaqlarda özlərinin toponimlərini yaratıbdır. Hər hansı bir ərazidə toponimlər sisteminin formalaşması üçün yüz illər, bəlkə də min illər lazımdır. Cənubi Qafqazda qədim türklərə, oğuz və qıpçaq boylarına məxsus toponimlərin yaranmasından min illərlə zaman keçir. Bunları yaşadıkları ərazinin coğrafi relyefi, tarixi şəxsiyyətlərinin və tayfaların adları ilə adlandırmışlar. Keçmiş nəzər saldıqca, qədim türk tayfalarının yaşadıkları ərazilərdə toponomik cəhətdən dəyişdirilən adlar tarixi şəxsiyyətlərinin və tayfaların adları ilə üst-üstə düşür. Qafqaz ətrafi ölkələr olaraq Azərbaycan, Gürcüstan və indiki Ermənistan ərazisində on minlərlə toponim məhz tarixin qədim qatlarında formalaşmışdır [1].

Tədqiqatın şərh

Bildiyimiz kimi, tarixi Azərbaycan torpağı olan İrəvan xanlığının ərazisində Ermənistan Respublikası yaradılmışdır. Rusiya tərəfindən 1827-ci ildə İrəvan və

Naxçıvan xanlıqları işğal edildi. Sonra yeni yaradılan inzibati-ərazi vahidində, yəni “Erməni vilayəti”nin ərazisinə daxil edilən 1111 kənddən yalnız 62-sində ermənilər yaşayırdı. Onlar da 1828-ci ilədək buraya köçürülmüş ermənilər idi. Burada göstərilən 62 kəndin ancaq 14-nün adı erməni mənşəli idi.

1827-ci ildə Rusiya İrəvan xanlığını işğal etmişdi, 1918-ci ildə isə tarixi Azərbaycan torpaqlarında Ermənistan Respublikası yaranmışdı. Bu müddət ərzində həmin ərazidə yalnız üç azərbaycanlı yaşayış məntəqəsinin adları dəyişdirilmişdi. 1828-ci ildə işğaldan sonra İrəvan şəhəri Erivan adlandırılmışdır. 1837-ci ildə Gümrüyə gəlməsindən sonra İrəvan şəhərinin adı dəyişdirilərək Rusiya çarı İ.Nikolayın çarın arvadı Aleksandra Feodorovnanın şərəfinə Aleksandropol adlandırılmışdır [2].

Türk mənşəli toponimlərin ermənicələşdirmə kampaniyasına Ermənistanda hələ daşnak hökuməti zamanında başlanılmışdır. Ermənistan hökumətinin qərarı ilə daxili işlər nazirliyinin nəzdində kəndlərin, şəhərlərin, çayların və dağların adlarının dəyişdirilməsi üçün 1919-cu ilin dekabrında xüsusi komissiya yaradılmışdı.

İkinci Dünya müharibəsindən sonra toponimlərin dəyişdirilməsi prosesi daha da sürətləndi. Yaxın Şərqdən, Şərqi Avropa və Amerikadan Ermənistana 1946–1948-ci illərdə köçən ermənilərin sayı artmışdı. Təqribən 90 000 erməninin Qərbi Azərbaycana köçürülməsi qeyd olunan illərdə buna səbəb idi. Bu zaman toponimlərin dəyişdirilməsinin digər səbəbi Ermənistan ərazisindən azərbaycanlıların kütləvi şəkildə deportasiyası olunması idi.

Deportasiya olunmuş 1948-ci ildə 10 000, 1949-cu ildə 40 000, 1950-ci ildə 50 000 azərbaycanlılar Ermənistandan köçürüldü. O zamandan artıq soyqırımı başlanmışdı. Ermənistan SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyətinin ilk fərmanı ilə 29 rayonda 72 türk toponimi dəyişdirilərək mənəvi soyqırımın qurbanı olub. Beləliklə, zaman-zaman türk mənşəli toponimlər təcavüzə məruz qalmışdır. 1930-cu il sentyabrın 9-da adı dəyişdirilən rayonlardan biri də Basarkeçər rayonu olub. Ərazidə yerləşən göllərin, irili-xırdalı çoxlu dağ zirvələri və Göyçə gölünə tökülən çayların adları dəyişdirilərək erməniləşdirilib. Onlardan ən böyüyü Məzrə (dəyişdirilmiş adı Masrik) çayıdır. Basarkeçər 1969-cu il iyunun 11-nə kimi öz adı ilə adlandırılıb. Lakin həmin tarixdən sonra isə Vardenis rayonu adlandırılıb. Çaxırlı yaylası da bu rayon ərazisindədir [1]. Cədvəl 1-də Qarabağdakı kəndlərimizin adları 1954-cü ildən 2009-cu ilədək dəyişdirilmiş versiyası verilmişdir.

Silah gücünə boşaldılmış azərbaycanlı yaşayış məntəqələrində Türkiyədən qaçıb gələn erməni qaçqınlarının məskunlaşdırılması ilə yanaşı, həmin yaşayış məntəqələrinin adları da zaman-zaman dəyişdirilib. Tarixi vərəqləsək, ermənilərin Azərbaycana qarşı işğalçılıq siyasəti iki əsrlik tarixi dövrü əhatə edir. Bu zaman çərçivəsində təkcə ərazi iddiaları ilə təcavüzkar siyasətlərini davam etdirməyiblər, eyni zamanda mədəni irsimizə, milli-mənəvi dəyərlərimizə göz dikib, onları özünüküləşdirməyə çalışıblar [6].

Cədvəl 1*Qarabağda adları dəyişdirilən kəndlərin yeni adları*

Yeni adlar	Keçmiş adlar	Daxil olduğu inzibati ərazi vahidi	Tarix
Ağgədik	Kötük	Xocalı	29.12.1992
Ağoğlan	Kosalar	Laçın	22.11.1965
Aşağı Fərəcən	Cəfərabad	Laçın	20.01.1954
Ballıqaya	Kiçan	Ağdam	29.12.1992
Əfətli	Məşədilər	Ağdam	30.06.1954
Çəmənli	Dilənçilər	Bərdə	14.04.2009
Ağoğlan	Kosalar	Laçın	22.11.1965
Zəngilan	Pirçivan	Zəngilan	31.08.1957

Mənbə: Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası akademik H.Ə.Əliyev adına Coğrafiya İnstitutu. *İrəvan Quberniyasının sosial-demokratik inkişafı və toponimikanın qorunması problemləri*. Bakı, 2022

Təcavüzkar ermənilərin Azərbaycan ərazilərinə, xüsusən də Qarabağ torpaqlarına keçən əsrlərdən köçməsinə sonra yerləşdikləri ərazilərdəki yaşayış məntəqələrinin adlarını dəyişdirərək erməniləşdirmişdilər. O zaman elədikləri cəhdləri hazırda həmin yaşayış məntəqələrinin dünyada ermənilərin tarixi torpağı kimi tanınmasına səbəb olur. Keçən 2 əsrdə Qarabağdakı bir çox yaşayış məntəqələrinin adları dəyişdirilmiş və ərazi işğal edildikdən sonra isə qalan kənd və şəhərlərin də adını dəyişib erməni adları qoyublar. Cədvəl 2-də onlardan bəzilərini təqdim edək [1].

Azərbaycan toponimlərinə qarşı təcavüzkar siyasətlərini reallaşdırmaq əsrlərlə davam etmişdir. Keçən bu dövrlərdə mədəni irs nümunələrini erməni mülkiyyəti adı ilə tanıtməyə çalışmışlar.

Ermənilər həm Qərbi Azərbaycanda, həm də Qarabağda və ətraf rayonlarda olan toponimləri kütləvi şəkildə saxtalaşdırıblar, bunları xəritələrə, kitablara salıblar. Erməniləşdirdikləri Azərbaycan toponimləri ilə bağlı qondarma ensiklopediyalar çap ediblər, bu saxta materialları müxtəlif dillərdə yayıblar. Bu torpaqlar işğalda olduğu üçün əvvəllər bu ərazilərin toponimikasına müdaxilə edə bilmirdik. Amma bu gün ərazilərimiz işğaldan azad edilib və bu da bizə imkan verir ki, düşmənin kütləvi olaraq saxtalaşdırıb erməniləşdirdiyi Azərbaycan-türk toponimlərinin tarixi adlarını yenidən bərpa edək. Çünki ermənilər heç cür bizim öz torpaqlarımızı işğaldan azad etməyimizlə barışmır, erməni alimləri bundan sonra çalışacaqlar ki, öz uydurma kitablarını, xəritələrini, dəyişdirdikləri toponimləri reklam edərək, beynəlxalq aləmdə bu saxtakarlıqlarını davam etdirdinsinlər.

Cədvəl 2

Qarabağın bəzi rayonlarında sonradan adları dəyişdirilən kəndləri

Rayon	Kənd	Dəyişdirilmiş adı
Şuşa	Sarıbaba	Yextsahoğ
Şuşa	Böyük Qaladərəsi	Metsqaladərəsi
Şuşa	Onverst	Saxkadzor
Şuşa	Sarıbaba	Yextsahoğ
Şuşa	Göytala	Qanaçtala
Kəlbəcər	Alıbəyli	Tirkeşvənd
Ağdərə	Dovşanlı	Araçadzor
Ağdərə	Dəvədaşı	Poqosoqomer
Xocalı	Sərdarkənd	Sardaraşen
Xocalı	Seyidbəyli	Seyidişen
Xocalı	Almalı	Xndzristan
Xocalı	Aşağı Yemişan	Nerkin Sıznek
Xocalı	Ağgədik	Kətük
Xocalı	Dağyurd	Saruşen
Xocalı	Xanyurdu	Xanadzax
Xocalı	Daşkənd	Daşuşen
Xocavənd	Ağkənd	Spitakşen
Xocavənd	Arpadüzü	Kolxozaşen
Xocavənd	Binədərəsi	Banazur
Xocavənd	Cütcü	Maçkalaşen
Xocavənd	Çağadüz	Sərkisaşen
Xocavənd	Mirikənd	Miruşen
Xocavənd	Çörəkli	Hatsi

Mənbə: Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası akademik H.Ə.Əliyev adına Coğrafiya İnstitutu. İrəvan Quberniyasının sosial-demoqrafik inkişafı və toponimikanın qorunması problemləri. Bakı, 2022.

Tarix boyu formalaşmış toponimlər sistemini kökündən dəyişdirmək həmin xalqın tarixi-coğrafi ərazidəki izlərinin silinməsinə xidmət edir. Təcavüzkar Ermənistan Respublikasında azərbaycanlılara məxsus toponimlərin dəyişdirilməsi rəsmi dövlət siyasətinin tərkib hissəsi olmuşdur. Onların fikrincə, adları dəyişməklə sanki bu əraziləri xəritələrdən silməyə belə nail olacaqlar [7].

Azərbaycan mənşəli toponimlərin erməniləşdirildiyi son yüz ildə aparılan tədqiqatlardan aydın görünür. Təcavüzkar ermənilərin əsas məqsədi özlərini “yerli xalq” kimi göstərmək, buranın “yerli əhali”si kimi qələmə vermək istəyi olub. Kütləvi şəkildə Azərbaycan-türk mənşəli toponimlər bu mənfur düşmənlər tərəfindən saxtalaşdırılmışdır.

30 ilə yaxın işğala məruz qalan Qarabağ ərazisi 44 günlük Vətən müharibəsi nəticəsində azad oldu. Azadlığına qovuşan Qarabağ torpaqlarında türk mənşəli tarixi adlarımız da özünə qaytarılır. Belə ki, 2020-ci ilə qədər Madagiz adlanmış Suqovuşan da öz tarixi adına qovuşdu. Suqovuşan kəndi 1923-cü ildə təşkil edilmiş Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətində Ağdərə rayonu inzibati ərazisinə daxil edilib. Suqovuşan kəndi də Tərtər rayonuna birləşdirilən kəndlərdən biri olmuşdur. 1991–1992-ci illərdə Azərbaycan Ordusu tərəfindən Suqovuşan ilk dəfə işğaldan azad edilib. 1994-cü ilin aprel ayında Manvel Qriqoryanın başçılığı altında Ermənistan ordusunun Eçmiədzin könüllülər dəstəsi yenidən Suqovuşanı işğal edib. Hazırda isə Tərtər rayonunun Çaylı kənd inzibati ərazi dairəsində olan Suqovuşan 3 oktyabr 2020-ci il tarixində Qarabağda gedən döyüşlər zamanı Azərbaycan Silahlı Qüvvələri tərəfindən azad edilmişdir. 1943-cü ildə Suqovuşana şəhər tipli qəsəbə statusu verilmişdi. 1992-ci ildə Ağdərə rayonu ləğv edilərək ərazisi qonşu Ağdam rayonu, Tərtər rayonu və Kəlbəcər rayonu arasında bölüşdürüldü [8].

Toponim və tarixçi alimlərimizin apardıqları tədqiqatlara əsasən deyə bilərik ki, ermənilər Azərbaycan adlarını dəyişdirərkən yeni ad tapa bilmədiklərindən ya öz dillərinə sözləri tərcümə edib, ya da sözlərin yazılışında bir-iki hərf dəyişdirilmişdir. Onlardan bəzilərini misal göstərmək olar. Məsələn, Dəmirçi sözü Darpnik kimi, Ağqala-Berdkunk, Ayrıvənk-Hayravan, Zod-Sotk, Qızıl Bulaq-Xaçaxbyur, Məzrə-Masrik, Qaraqala-Sevaberd, Göykilsə-Kaputan, Oxçaberd-Voxçaberd, Yengicə-Norabats, Xaçaparaq-Xaçpar, Güllüdüz-Vardahovid, Zeytə-Zedeya, Armutlu-Danzud, Almalı-Xizorud, Nəzrvan-Kazaravan, Ağbulaq-Axpurak, Bəriabad-Barapet, Ağkilisə-Cermakavan, Acıbac-Acabac, Qovşud-Kavçut, Kərd-Kard, Ağudi-Aqıtu, Aravus-Aravis, Bayandur-Baqatur, Yeni kənd-Nor-Gyuq, Gabut-Kapuyt, Molla Musa-Musakan, Pıraqan-Byurakan, Daşqala-Karaberd, Bəzirxana-Dzithankov, Qızıltamur-Vosgevaz, Məlikkənd-Melikgyuğ kimi adlandırılmışdır [7].

Azərbaycan Ordusu işğal edilmiş əraziləri azad edəndən sonra həmin yaşayış məntəqələrinin, coğrafi obyektlərin tarixi adlarının bərpa edilməsi zərurəti ortaya çıxıb. Qarabağ ərazisi azad edildikcə adları da bərpa edilməlidir. Hələ qarşıda yüzlərlə belə yaşayış məntəqəsi və coğrafi obyekt qalır ki, özünün əvvəlki toponimikasına qayıtsın. Ona görə də bu sahədə çalışan alimlərimiz, yaradılan Toponimika Komissiyası ümid edirik ki, işğaldan azad olan ərazilərdə adların mənşəyini dəqiq izah etməyə səy göstərirlər.

Dəyişdiriləcək yeni adların da mənaları qədim tariximizi, mədəniyyətimizi, dilimizi özündə əks etdirməlidir. Məsələn, coğrafi bölgələrimizin, 30 il müddətində zaman-zaman şəhid olan Azərbaycan oğullarının, tariximizə qızıl hərflərlə yazılan

44-günlük müharibədə qəhrəmanlıq göstərən, şəhidlik zirvəsinə ucalan igid oğulların adlarından istifadə etmək olar. Manna, Midiya, Alban, Qarqar, Arsak, Göyçə, Atropatena, Qarqarlı, Uruzlu, Maday, Kutilər, Saklar, Babək, Qorqudlu, Bayandurlu, Qazan, Buta, Baharlı, Xalçalı, Novruzlu, Şamlıq, Muğlar, Xıdırlı, Qatlar, Polad, Xudayar, Zaur, Xəyyam və s. Bu istəyimizi həyata keçirməliyik, biz bu torpaqlarda ən qədim xalq olduğumuzu qədim toponimlərimizi bərpa etməklə təsdiq etməliyik [1].

Azərbaycanın qədim tarixini, mədəni irsini yaşatmalıyıq. Çünki qədim diyar olan vətənimiz nə islam dininin burada yayılmasından, nə də Albaniyadan sonra yaranan ərazi deyil. Xalqımız bu torpaqlarda 10 min illik mədəniyyət və tarix yaradıb. Bu irsə sahib çıxmalıyıq və bu qədim tarixi qorumalıyıq. Sübut etməliyik ki, bu ərazilərdə məskən salmış ən qədim xalq bizim, gəlmə olan erməni təcavüzkarlarıdır. Şəhidlərimizin axan qanı naminə tarixi-mədəni irsimizi və ədaləti bərpa etməliyik.

Nəticə

Qarabağın tarixi həqiqətlərini yaşadan, soyqırımına məruz qalan toponimlərini bərpa etmək üçün həm tarixi toponimlər, həm də Azərbaycan Ordusunun Vətən müharibəsində tarix yazan oğullarının göstərdiyi qəhrəmanlıqları, yeni tarixin nişanələri ilə bağlı yer adlarının qoyulması daha məqsəduyğun olar. Bütün Qarabağ erməni işğalından tamamilə azad olunandan sonra erməni əhalisinin yaşamaq üçün qaldığı yaşayış məntəqələri Azərbaycanın nəzarətinə qaytarılanda dünya birliyində Qarabağda şəhər və kəndlər qanuni Azərbaycan adlarına qayıdacaqlar.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası akademik H.Ə.Əliyev adına Coğrafiya İnstitutu. İrəvan Quberniyasının sosial-demoqrafik inkişafı və toponimikanın qorunması problemləri. Bakı, 2022
2. Azərbaycan toponimləri: ensiklopedik lüğət. Bakı, 1999, 588 s.
3. *Budaqov B.Ə., Qeybullayev Q.Ə.* Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin lüğəti. Bakı, 1998, 262 s.
4. *Qeybullayev Q.A.* Azərbaycan toponimiyası. Bakı: Elm, 1986, 192 s.
5. *Nəbiyev N.* Coğrafi adların mənşəyi. Bakı: Azərənşr, 1965, 70 s.
6. *Əliyev C., Budaqov B.* Türklər, azərbaycanlılar, ermənilər: soyqırımı, tarixi həqiqət. Bakı: Azərbaycan, 2003, 176 s.
7. *Çingizoglu Ə., Baxşəliyev F.* Qarabağın el və obaları. Bakı: Şuşa, 2007, 224 s.
8. *Xəlilli X.* Azərbaycan türklərinin etnogenezi və milli inkişaf tarixi. Bakı, 2007, 386 s.

Redaksiyaya daxil olub 01.06.2023